

150 jaar Rijksherbarium en 25 jaar afdeling Nederlandse Flora

door

J. MENNEMA (Rijksherbarium, Leiden)

Inleiding

Op 31 maart 1979 zal het 150 jaar geleden zijn, dat het Rijksherbarium werd opgericht. Eveneens in 1979 is het 25 jaar geleden, dat er voor het eerst sprake was van een afdeling Flora Neerlandica. In een officieel gedenkboek en in een aparte, rijk geïllustreerde brochure ¹⁾ zal aan het 150-jarig bestaan van het Rijksherbarium ruime aandacht worden geschonken. Het lijkt derhalve zinvol om in *Gorteria* vooral het accent te leggen op de

1) Vele gegevens, die de basis vormden voor het hoofdstuk *Historie* zijn aan deze brochure (BAS c.s., 1979) ontleend.

bijdrage van het Rijksherbarium aan het onderzoek van de Nederlandse en Europese Flora, welke afdeling van die naam in het jubileumjaar min of meer officieel zijn 25-jarig bestaan herdenkt.

Historie

Het vergt Jan en Annie ROMEIN (1977) enkele pagina's om de vraag te beantwoorden of koning Willem I een plaats verdient in hun *cultuur*geschiedenis-in-portretten, zoals zij hun boek „Erflaters van onze beschaving” noemen. En zij besluiten hun overpeinzingen met „Wil men Willem de Eerste zien, zoals hij werkelijk is geweest, men zie hem als koning-koopman”. In de regeringsperiode van deze koning-koopman is het Rijksherbarium opgericht.

Een belangrijk deel van de jaren, voordat hij tot het koningschap werd geroepen, bracht Willem de Eerste door in Engeland. Daar leerde hij hoe goed de Engelsen hun koloniën – en handelsproducten – kenden en hij besloot reeds in 1816 om een delegatie naar Nederlands Oost-Indië te zenden om de natuurlijke rijkdommen van deze streken te inventariseren. In 1817 werd in Buitenzorg een botanische tuin opgericht om het vestigen en uitbreiden van tropische cultures – rubber, kina e.d. – te bestuderen en te begeleiden. Verder stelde de koning in 1820 de z.g. Natuurkundige Commissie in, die door ontdekkingsstochten en het aanleggen van verzamelingen de kennis van de natuur – in de ruimste zin! – van de kolonie moest bevorderen.

De eerste botanische ontdekkingsreizigers, die eind 1820 in Batavia aankwamen, de Duitser H. Kuhl en de Nederlander J. C. van Hasselt, stierven al spoedig aan tropische ziekten, maar niet dan nadat zij op West-Java reeds een grote collectie planten hadden verzameld. Deze collecties, tezamen met die van o.m. A. Zepelius en C. L. Blume, vormden de eerste bezittingen van 's Rijks Herbarium, dat op aanbeveling van de laatste op 31 maart 1829 werd opgericht met hemzelf als eerste directeur.

Het Rijksherbarium werd gevestigd in Brussel, omdat diens tegenhanger, het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in 1820 in Leiden was opgericht. Op deze wijze bleef het evenwicht voor wat betreft de algemene voorzieningen in de toenmalige Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden keurig bewaard.

Lang zouden Blume en zijn assistent, J. B. Fischer, in Brussel niet ongestoord aan hun voorbereidingen voor de Flora Javae kunnen arbeiden. In 1830 begonnen de ongeregelheden, die zouden leiden tot de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden en de vorming van de zelfstandige staat België. Tijdens deze ongeregelheden besloot de juist uit Japan teruggekeerde, bekende ontdekkingsreiziger Ph. F. von Siebold, die zijn belangrijke collecties aan het Rijksherbarium had geschonken, om eens poolshoogte in Brussel te gaan nemen. Aldaar leek het hem juist, in overleg met Fischer – Blume was even voor de opstand op reis gegaan – om ter wille van de veiligheid van de kostbare collecties deze naar de Noordelijke Nederlanden te verhuizen. En daar kwamen zij in Leiden terecht, omdat deze stad al een Rijksmuseum van Natuurlijke Historie herbergde en een Hortus Academicus, waarmee Von Siebold goede connecties onderhield. In 1876 werd het Rijksherbarium onderdeel van de Leidse Universiteit.

Tot 1911 was het Rijksherbarium ondergebracht op Rapenburg 33, daarna kon het enige gebouw worden betrokken, dat in het 150-jarig bestaan ooit als herbarium is ontworpen: Nonnensteeg 1. En daar duurde het eigenlijk tot 1933, toen met de komst van de nieuwe directeur, H. J. Lam, het Rijksherbarium begon te groeien tot het instituut van wereldformaat, dat het nu is. Voordien bestond de wetenschappelijke staf vele decennia

lang uit de directeur en één of twee conservatoren, soms bijgestaan door een assistent. Meer dan hun taak met betrekking tot het collectiebeheer konden deze wetenschappelijke stafleden niet of nauwelijks aan. Desondanks vormden ook in de eerste eeuw van het bestaan van het Rijksherbarium de belangrijke collecties een goede schakel met vele wetenschappelijke onderzoekers uit andere landen.

Het personeel groeide van 9 personen in 1933 tot 45 in 1962, het jaar, waarin C. G. G. J. van Steenis het directoraat overnam. Aan deze groei kwam in 1971 door universitaire maatregelen een eind. Van de 60 man personeel zijn thans 25 stafleden wetenschappelijk werkzaam en dit betekent duidelijk méér dan alleen maar de zorg voor het beheer van de collectie. Deze collectie was inmiddels eveneens toegenomen en wel in die mate, dat de meeste collecties onbereikbaar waren, doordat dozen met ander materiaal er voor werden geplaatst. Buitenlandse onderzoekers gingen het Rijksherbarium mijden, omdat het materiaal ontoegankelijk was. De bibliotheek was over drie adressen in de stad verdeeld. Kortom, een verhuizing was onontkoombaar en in 1964/65 verhuisde het Rijksherbarium naar wat nogal voorbarig werd genoemd het Provisorium Schelpenkade; men schatte voor een periode van 5, hoogstens 10 jaar. En daar is het Rijksherbarium nog steeds, in de gebouwen van de voormalige textiel fabriek van Parmentier.

De huidige situatie

Twee en een half miljoen planten, ruim twee en een halve kilometer boeken en 60 man vast personeel vormen thans het Rijksherbarium.

Het Rijksherbarium behoort qua grootte van zijn collectie na die van o.m. Kew (bij Londen), Parijs, Leningrad en Genève, die elk vijf of meer miljoen planten bevatten, tot de grootste ter wereld. Jaarlijks komen er zo'n 35.000 planten bij, deels door schenking en aankoop, deels door in het veld verzamelen en door ruiling van dubletten.

De wetenschappelijke staf, aangevuld met z.g. honoraire en tijdelijke gastmedewerkers, is in vier onderzoeksgroepen werkzaam aan de volgende projecten (KALKMAN, z.j.):

1. *Onderzoeksgroep Tropische Phanerogamen* (12 man wetenschappelijk personeel):
 - a. Flora Malesiana; taxonomische bewerkingen van de families der zaadplanten – ca. 30.000 soorten – van het Malesische gebied, uitmondend in een kritische flora.
 - b. Plantengeografie van het Pacifische gebied; verzamelen van basis-gegevens voor het plantengeografisch serie-werk Pacific Plant Areas.
 - c. Flora van Thailand; taxonomische revisie van vaatplanten van Thailand ten behoeve van een internationaal uitgegeven serie-werk van die naam.
 - d. Zaailingen; bestudering en beschrijving van kieming en kiemplanten van tropisch-Aziatische bomen.
2. *Onderzoeksgroep Kryptogamen* (8 man wetenschappelijk personeel):
 - a. Systematiek van Schimmels; monografische bewerkingen van groepen uit de Asco- en Basidiomyceten.
 - b. Submicroscopisch onderzoek van Schimmels; onderzoek naar ultrastructuur van celwanden van schimmels ten behoeve van een beter inzicht in het natuurlijke systeem.
 - c. Mycologische floristiek van Nederland en Europa; onderzoek van de Ascomyceten- en Basidiomycetenflora van Nederland en directe omgeving met aandacht voor de geografische en oecologische verspreiding van deze organismen.

- d. Systematiek, levenscycli en oecologie van Algen; taxonomisch onderzoek van Groen-, Bruin- en Roodwieren, waarbij herbarium-onderzoek wordt aangevuld met veldwerk, omdat de organismen levend moeten worden verzameld en verder gekweekt ten einde hun levenscycli te kunnen bestuderen.
 - e. Algologische plantengeografie van het CANCAP-gebied; onderzoek naar de samenstelling van de algenflora van de mariene kusten in de oostelijke subtropische gedeelten van de noordelijke Atlantische Oceaan.
 - f. Bryologie; taxonomische en floristische bewerkingen van Bryophyta (Mossen) uit de Tropen (voornamelijk Z.O.-Azië), het Zuidelijk halfmond en Europa.
 - g. Pteridologie; taxonomische revisies van geslachten en families van varens, voornamelijk uit tropisch Azië en onderzoek naar de waarde van microscopische en submicroscopische kenmerken voor de systematiek.
3. *Onderzoekgroep Vergelijkende morfologie van Hogere Planten* (3 man wetenschappelijk personeel):
- a. Systematische anatomie; vergelijkende anatomie van reproductieve en vegetatieve organen van hogere planten ten behoeve van het opsporen van de systematische verwantschappen.
 - b. Structuur van bloemen, vruchten en zaden; opsporen en verklaren van eenheid en diversiteit in de structuur van bloemen, vruchten en zaden en hun ontwikkeling en verandering vroeger en nu, in het kader van evolutie-onderzoek, in het bijzonder aan plantesoorten uit de Malesische tropen.
 - c. Anatomische variatie en oecologische factoren; onderzoek naar de verbanden tussen klimaat en anatomie binnen soorten, genera en families.
 - d. Structuur van pollen in verband met evolutie en vegetatiegeschiedenis van Malesia; onderzoek naar de structuur van Angiospermen-pollen in verband met de vraag naar de evolutie van de Angiospermen en de geschiedenis van de vegetatie van Malesia.
4. *Onderzoekgroep Nederlandse en Europese Flora* (2 man wetenschappelijk personeel):
- a. Taxonomie van Europese vaatplanten; taxonomische bewerkingen van Euraziatische geslachten en families en taxonomische onderzoekingen, die zich tot de Nederlandse soorten beperken en die ten dele worden gepubliceerd in de *Flora Neerlandica*, een uitgave van de Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging.
 - b. Plantengeografie van Nederland; inventarisatie van de Nederlandse flora (Hogere planten) met het doel de samenstelling van deze flora en de veranderingen daarin te leren kennen – het vervaardigen van de *Atlas van de Nederlandse Flora* – floristisch onderzoek naar de indeling in plantengeografische districten van Nederland.
 - c. Floristische waardering van natuurgebieden; ontwikkeling en uitbouw van een methodiek om te komen tot een floristische waardering van natuurgebieden ten einde botanische bouwstenen te kunnen aandragen voor adviezen met betrekking tot planologische en milieutechnische problemen – onderzoek naar zeldzame en bedreigde plantesoorten.

De bijdrage van het Rijksherbarium aan het onderzoek van de Nederlandse en Europese flora

Uit het tweede hoofdstuk dat handelt over de historie, zal het duidelijk zijn, dat de belangstelling van het Rijksherbarium in de eerste decennia van zijn bestaan beslist niet was

gericht op de Nederlandse en Europese flora. Integendeel, het initiatief om een onderzoek naar de Nederlandse flora aan te vangen, werd geboren buiten de muren van het instituut. In 1845 nam R.B. van den Bosch het initiatief – elders in Leiden! – tot de oprichting van de „Vereeniging voor de Nederlandsche Flora”, later de Nederlandsche Botanische Vereeniging genoemd (N.B.V.), met het doel de kennis van onze flora te bevorderen o.m. door het bijeenbrengen van een „Vereenigingsherbarium”. Dit herbarium zou de voornaamste bron vormen voor het samenstellen van een Nederlandse flora, het belangrijkste doel van de N.B.V.

In feite heeft de N.B.V. bij het onderzoek van de Nederlandse flora een steeds zo dominerende rol gespeeld, dat in het 150-jarig bestaan van het Rijksherbarium slechts drie maal een periode kan worden aangewezen, waarin van een werkelijke bijdrage van het instituut aan het onderzoek van de Nederlandse en Europese flora kan worden gesproken, t.w. de periode Suringar, de periode Goethart (en Jongmans) en de periode Van Ooststroom (en Reichgelt). Hierbij moet wel worden opgemerkt, dat alle genoemde personen zeker niet gedurende de gehele tijdsduur, waarin zij aan het Rijksherbarium waren verbonden, zich actief met het onderzoek van de Nederlandse en Europese flora hebben beziggehouden.

De periode Suringar¹⁾

Merkwaardigerwijs was de activiteit van W. F. R. Suringar het grootst in de periode, voorafgaande aan zijn directoraat van het Rijksherbarium (1871–1897). Van 1857 af was hij conservator van het Verenigingsherbarium, dat de basis vormde voor de eerste Nederlandse zakflora, die in 1870 van zijn hand verscheen. Direct na zijn ambtsaanvaarding in 1871 trad hij in onderhandeling met de N.B.V. om het Verenigingsherbarium huisvesting te verlenen in het Rijksherbarium. Hij bekroonde, in tegenstelling tot eerdere pogingen van zijn voorganger F. A. W. Miquel, deze poging met succes, wellicht ook, omdat de N.B.V. zich juist in die periode in een ernstig dieptepunt bevond: de feestrede in 1871 ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de N.B.V. werd slechts aangehoord door 4 aanwezigen (WACHTER, 1947). Met een kleine onderbreking van 1912–1925 is het herbarium van de N.B.V. altijd in het Rijksherbarium gehuisvest geweest. Dit heeft tot de ietwat merkwaardige consequentie geleid, dat er tot 1912 voor het Rijksherbarium geen enkele reden bestond om zelf een collectie Nederlandse planten aan te leggen. Het was een goede traditie, dat de leden van de N.B.V. hun collecties aan de Vereniging legateerden, waardoor het Rijksherbarium een belangrijke, immer groeiende collectie herbergde. De laatste maal, dat de N.B.V. herbaria ten geschenke kreeg, was in 1948: van Joh. Jansen (2519 exx.) en van C. G. G. J. van Steenis (2919 exx.). Sindsdien heeft het Rijksherbarium deze uitnemende traditie van de N.B.V. overgenomen en heeft het reeds vele herbaria dankbaar mogen aanvaarden.

Hoewel Suringar in zijn tijd een grote invloed in botanisch Nederland moet hebben gehad – van 1881 tot 1897 was hij voorzitter van de N.B.V. – bleef zijn eigen inbreng in het onderzoek van de Nederlandse flora erg beperkt door drukke ambtsbezigheden. Maar belangrijker was, dat hij een klimaat wist te scheppen, waarin anderen (o.m. L. Vuyck),

1) Voor gegevens ten behoeve van dit en het volgende hoofdstuk heb ik mede dankbaar gebruik gemaakt van een zeer uitvoerig, ongepubliceerd manuscript van Dr. P. Smit (Amsterdam), dat handelt over de geschiedenis van de Kon. Ned. Botanische Vereniging, alsmede van de resultaten van een doctoraal onderzoek, dat B. J. M. Verschoof (Utrecht) heeft ingesteld naar de geschiedenis van het Instituut voor Vegetatie Onderzoek van Nederland.

ook op het Rijksherbarium, belangrijk onderzoek aan de Nederlandse flora konden bedrijven.

De periode Goethart (en Jongmans)

Een directere invloed op het onderzoek van de Nederlandse flora had Suringars opvolger J. W. C. Goethart (1897–1932). Hij was een merkwaardige persoonlijkheid, die een geweldige parate kennis paarde aan een sterk overdreven zelfkritiek, volgens JANSEN & WACHTER (1938); letterlijk schreven zij: „Vandaar, dat geen gering gedeelte van zijn werk verscheen, zolang een vriend naast hem stond”. In 1887–88 was dat J. D. Kobus, met wie hij diens publicaties over „Nederlandsche Carices” voortzette en in 1898 Vuyck, met wie hij allerhande informatie inwon over het verkrijgen van topografische kaarten van Nederland. Het was uiteindelijk W. J. Jongmans, met wie hij in 1902 de eerste set plantekaartjes van Nederland publiceerde, geïnspireerd door een 11-tal verspreidingskaartjes van Nederlandse Carices, die Kobus in 1886 het licht deed zien.

Tot 1907 werden er in totaal 488 plantekaartjes gepubliceerd. Daarna stopte de productie om diverse redenen. Het vertrek van Jongmans naar Zuid-Limburg, waar hij werd aangesteld bij de Rijksdienst voor de Opsporing van Delfstoffen, zal hierbij een belangrijke rol hebben gespeeld.

Het „karteringswerk”, waarvoor Goethart reeds in 1902 de medewerking van de in de N.B.V. verenigde Nederlandse floristen had ingeroepen, werd na 1907 door deze floristen maar heel incidenteel voortgezet. De inspiratie, die van het Rijksherbarium c.q. Goethart had moeten uitgaan, bleef achterwege. Dit hield ongetwijfeld mede verband met allerlei ontwikkelingen binnen de N.B.V., die er ook toe leidden, dat het Herbarium van de N.B.V. van 1912–1925 in het Koloniaal Instituut te Haarlem werd ondergebracht. Toen in de jaren '20 met name J. L. van Soest en W. C. de Leeuw het karteren van de Nederlandse flora weer nieuw leven wisten in te blazen, stemde Goethart er in 1930 zelfs mee in, dat „alle gegevens en materiaal betrekking hebbend op de door de stichters uitgegeven „Plantekaartjes van Nederland” inclusief alle daaraan verbonden rechten” werden overgedragen aan een daartoe in het leven geroepen, onafhankelijke stichting, het Instituut voor Vegetatie Onderzoek van Nederland (I.V.O.N.), waarvan Goethart de eerste voorzitter werd (!), De Leeuw secretaris en waarin de zeer onlangs overleden Jan G. Sloff de N.B.V. vertegenwoordigde.

Goetharts eigen interesse bleef op de Nederlandse flora gericht, met name op de problemen van de soortvorming door middel van bastaardering, een onderzoek, voortgevloeid uit zijn vroegere contacten met J. P. Lotsy. Dezelfde tegenwerkende krachten in de N.B.V., die hem samen met Lotsy tot het voorstel brachten om de vereniging te splitsen in een „floristische” en een „biologische” afdeling, kwam Goethart ook elders tegen in zijn pogingen om voor zijn onderzoek over een experimentele tuin te kunnen beschikken. Of het alleen de „extreme scientific modesty” van Goethart was, die volgens VAN STEENIS-KRUSEMAN (1979) heeft verhinderd, dat hij de vader van de experimentele taxonomie zou worden, moet o.i. ernstig worden betwijfeld. Uit alles blijkt, dat Goethart-alléén de push miste, die een groot man groot maakt. Het is tekenend, dat een jaar na zijn dood de toenmalige medewerkers van het Rijksherbarium, Mej. J. Th. Koster en S. J. van Ooststroom, besloten om plaatsruimte te verkrijgen door een belangrijk deel van Goetharts collecties voornamelijk gedroogd materiaal van gekweekte hybriden wegens slechte etikettering en insectenvraat – na overleg met W. A. Goddijn en M. J. Sirks – te vernietigen: hierdoor kwam plaats vrij voor 122 (!) dozen.

De periode Van Ooststroom (en Reichgelt)

Goetharts opvolger, H. J. Lam, trof, zoals KALKMAN (z.j.) in zijn jaarverslag 1977 schrijft, „een nogal ingeslapen bewaarplaats van gedroogde planten” aan. De betrekkelijk kleine staf van medewerkers kreeg naast de zorgen voor een eigen familie ook meer algemene taken. In de uitgevaardigde „interne reorganisatie” had de in 1934 aangestelde staf-medewerker S. J. van Ooststroom een belangrijk aandeel (zie ook MAAS GEESTERANUS, 1971).

Zo gingen Van Ooststroom en Mej. Koster collecties Nederlandse planten uitzoeken, die Lam had opgevraagd om de internationale ruilzendingen weer op gang te brengen. De grote kennis van de Nederlandse flora, die Van Ooststroom al tijdens zijn studententijd had opgedaan – in 1936 schonk hij zijn collectie van 6000 planten aan het Rijksherbarium! – deed hem als het ware vanzelf in deze taak participeren. Hij was het ook, die nadat Lam in 1940 lid was geworden van de Commissie ter voorbereiding van een Flora van Nederland (Flora Neerlandica) ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de N.B.V. in 1945, in 1942 een aanvang maakte met de bewerking van de Pteridophyten voor deze flora. Inmiddels was een eerste geschrift over een Nederlands geslacht, nl. „Het geslacht *Cuscuta* in Nederland”, voor publicatie gereed gemaakt.

Naast zijn werk voor de Nederlandse flora bleef het bewerken van de Maleise en andere tropische *Convolvulaceae* echter nog vele jaren de hoofdtaak van Van Ooststroom. Nadat hij in 1950 een zeven maanden durende reis naar Indonesië had gemaakt, o.m. om materiaal en gegevens te verzamelen van Leguminosen, „welke groep Dr. Van Ooststroom zich voorstelt voor het Maleise gebied te bewerken”, zoals Lam in zijn jaarverslag schrijft, lezen we een jaar later, dat Van Ooststroom zijn *gewone* (cursivering van de auteur) werkzaamheden voortzette, w.o. het maken van een literatuuroverzicht van de Maleise *Leguminosae* en de verdere bewerking van de *Convolvulaceae* voor de Flora Malesiana. Terecht schrijft KLOOS (z.j.) in die jaren: „Buiten de kring der biologen heeft het Rijksherbarium in den lande weinig bekendheid”.

Toch was de kiem voor een grotere bekendheid van het instituut, ook en juist buiten de kring van de vakbiologen, inmiddels gelegd. In 1946 nl. overleed plotseling W. H. Wachter, de toenmalige bewerker van de Geïllustreerde Schoolflora en van de Beknopte Schoolflora van Nederland, tevens honorair medewerker van het Rijksherbarium. Bij het uitzoeken van diens bibliotheek ontmoette Van Ooststroom de uitgever van beide flora's, die Mevr. Wachter kwam condoleren. Wachter had geen afspraken met de uitgever gemaakt over wie zijn taak als bewerker van de flora's moet overnemen. Wel had hij Van Ooststroom mondeling gevraagd zijn werk voort te zetten. De uitgever was maar wat graag bereid Van Ooststroom daartoe uit te nodigen. Vanaf dat moment verscheen er in het voorwoord van beide flora's een zin, die niet allep de bekendheid van het Rijksherbarium, maar ook de correspondentie van wat later de afdeling Nederlandse Flora ging heten, in belangrijke mate deed toenemen: „Wie twijfelt aan de juiste determinatie van een in het wild aangetroffen plant, kan deze, levend of gedroogd, opzenden aan mijn adres: p/a Rijksherbarium, Nonnensteeg 1, Leiden”.

De afdeling Nederlandse Flora

Officieel noemt Lam in het jaarverslag van 1954 voor het eerst de afdeling Flora Neerlandica. Met de komst van Th. J. Reichgelt als wetenschappelijk medewerker en R. M. van Urk als administratieve kracht kan er in dat jaar dan ook met recht van een afdeling worden gesproken. Dat neemt niet weg, dat Van Ooststroom tot op dat tijdstip

zeer veel werk ten behoeve van de Nederlandse flora alleen heeft verzet, veelal in het kader van de (thans) Koninklijke N.B.V., waarin hij belangrijke bestuursfuncties bekleedde en in vele commissies actief werkzaam was.

Met de komst van Reichgelt kon het werk aan de Flora Neerlandica, die op dat moment al aan zijn derde aflevering toe was, in versneld tempo worden voortgezet. Met de dood van Reichgelt in 1966 is dit belangrijke werk helaas nagenoeg stil komen te liggen. Inmiddels hadden Van Ooststroom en Reichgelt in 1956 het initiatief genomen tot het uitgeven van een Correspondentieblad voor de Floristiek en het Vegetatie-onderzoek van Nederland, een gestencild periodiek tijdschrift, in 1961 gevolgd door het „gedrukte” twee-maandelijks tijdschrift *Gorteria*.

De omstandigheden maakten het mogelijk, dat, drie jaar voordat Reichgelt met pensioen zou gaan, J. Mennema in 1965 aan de afdeling als wetenschappelijk medewerker kon worden toegevoegd met de opdracht zich tot aan de pensionering van Reichgelt goed in te werken in de Nederlandse (Europese) flora en een aanvang te maken met een monografie van het geslacht *Lamium*. Reichgelts vroegtijdige dood heeft deze opzet teniet gedaan. De groeiende werkzaamheden, vooral veroorzaakt door de toenemende correspondentie en de groeiende aantallen bezoekers en verzoeken om medewerking, waren er de oorzaak van, dat hij al binnen een jaar aan de routinematige werkzaamheden van de afdeling moest gaan meedoen.

Een poging om via een door de K.N.B.V. ten behoeve van de Flora Neerlandica verkregen Z.W.O.-subsidie voor F. Adema in 1968 alsnog de uitgave van deze Flora weer op gang te brengen, leverde niet het gewenste resultaat op, omdat geen tijd kon worden vrijgemaakt om de ruwe manuscripten persklaar te maken. Eerst in 1975 gelukte het, dank zij de medewerking van de huidige directeur van het Rijksherbarium, C. Kalkman, om een nieuwe aflevering het licht te doen zien. In deze aflevering is het geslacht *Taraxacum* (minus de *Vulgaria*) opgenomen, samengesteld door J. L. van Soest, al sinds 1948 als honorair medewerker werkzaam aan de afdeling Nederlandse en Europese flora met als specialiteit het moeilijke geslacht *Taraxacum*, en zijn beide medewerkers A. Hagendijk en H. A. Zevenbergen.

Inmiddels was Van Ooststroom in 1971 met pensioen gegaan en had Mennema de leiding van de afdeling van hem overgenomen; Adema werd in de vacature Van Ooststroom benoemd. Zij werden al spoedig geconfronteerd met de gevolgen van het natuurbeschermingsjaar N 70. Een toenemende belangstelling, ook bij de overheid, vroeg om een methode, waarmee na een weinig tijdrovend, doch intensief floristisch onderzoek per km², in een bepaald gebied de botanisch belangrijkste terreinen konden worden aangewezen. Zo werd b.v. afgesproken, dat de gehele provincie Zuid-Holland op deze wijze floristisch zou worden geïnventariseerd. De Provinciale Waterstaat maakte het financieel mogelijk om hiervoor in 1972 mevr. A. J. Quené-Boterenbrood (part-time) en in 1977 Th. A. Hattink (full-time) als tijdelijke medewerkers aan te trekken. Aan dit floristisch onderzoek werd ook medewerking verleend door R. van der Meijden, die van zijn onderzoekgroep (Tropische Fanerogamen) toestemming kreeg een gedeelte van zijn tijd aan het werk van de afdeling Nederlandse Flora te besteden. Van der Meijden heeft niet onbelangrijke verbeteringen aangebracht in de verwerking van de met de inventarisatiemethode verkregen gegevens. Deze methode werd overigens later ook toegepast bij het onderzoek van doctoraal studenten naar het karakter en de juiste ligging van de grens tussen plantengeografische districten, zoals die in 1929 zijn onderscheiden door Van Soest.

Het jaar N 70 deed ook de vraag naar de verspreidingskaartjes weer luider klinken. In 1970 begon Mennema de IVON-plantekaartjes aan te vullen met herbarium- en literatuurgegevens ter voorbereiding van de publicatie van de Atlas van de Nederlandse Flora. In 1977 kon met de verwezenlijking van deze Atlas een serieus begin worden gemaakt, toen allereerst het Centraal Bureau voor de Statistiek mevr. C. L. Plate ten behoeve van de Atlas op het Rijksherbarium (part-time) detacheerde en later dank zij een subsidie van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk voor een periode van vier jaar R. W. J. M. van der Ham (part-time), P. Heukels (full-time) en E. J. Weeda (part-time) konden worden aangetrokken. Het heeft er alle schijn van, dat het eerste van de drie delen, waaruit de Atlas van de Nederlandse Flora zal bestaan, nog in dit jubileumjaar het licht zal zien.

Toevalligerwijs ontving het Rijksherbarium na de pensionering van Van Ooststroom vele grote, Nederlandse herbaria. Daar getracht wordt de Nederlandse collectie tot op soort nauwkeurig te insereren, opdat bezoekers de collectie zonder fouten kunnen raadplegen, vroeg het controleren van de determinaties in de eerste tijd Adema's volledige aandacht. Nog steeds komen er nieuwe Nederlandse collecties naar het Rijksherbarium, zodat ook deze last zwaar op de schouders van de medewerkers van de afdeling Nederlandse Flora blijft drukken. Gelukkig zijn deze schouders in 1973 met één schouder vermeerderd, toen W. Holverda voor halve dagen als botanisch assistent aan de afdeling werd toegevoegd. Tezamen met Adema lukt het hem net om in ieder geval de jaarlijks ter determinatie toegezonden planten op naam te brengen.

Wie kennis neemt van het feit, dat een nieuwe druk van de Flora van Nederland een voorgaande druk in een steeds kortere tijdsduur volgt, wie weet, dat de oplage van Gorteria van 925 exemplaren in 1970 naar 1300 thans is opgeklommen, die kan hieruit aflezen, dat zich in Nederland een dicht net van floristen, veelal amateur-floristen, heeft gevormd, die elk op hun wijze willen bijdragen aan de kennis van de Nederlandse floristiek. De grote belangstelling voor de z.g. zaterdagexcursies, die de afdeling sinds 1976 in het seizoen organiseert in samenwerking met de K.N.B.V., bewijst dit ten overvloede. Dat is verheugend, maar wie hiervan in de laatste jaren de consequenties beseft, zoals die in de jaarverslagen zijn te lezen – het aantal bezoekers aan de afdeling Nederlandse Flora steeg van 1974 tot 1977 van 60, via 72 en 128 naar 199! – die zal begrijpen, dat bij de met de pensionering van Van Ooststroom in 1971 de facto teruggelopen vaste wetenschappelijke bezetting van 3 naar 2 medewerkers van eigen wetenschappelijk werk nauwelijks of geen sprake kan zijn.

Onderzoek aan de Europese flora

Het zal duidelijk zijn, dat, waar aan het wetenschappelijk onderzoek van de Nederlandse flora onvoldoende aandacht kan worden besteed, de bijdrage aan het onderzoek van de Europese nog geringer zal zijn. Gevreesd moet worden, dat de aangevangen monografische bewerkingen van *Lamium* en *Ajuga* (Adema) voorlopig nog niet bevredigend zullen worden afgesloten.

Gelukkig kon er altijd tijd worden vrijgemaakt om te participeren in grote Europese projecten. Zo was Van Ooststroom Regional Adviser voor de Flora Europaea en lid van de Committee for Mapping the Flora of Europe (later opgevolgd door Mennema en Adema). Ook is tijd vrijgemaakt voor werkzaamheden ten behoeve van het opstellen van een lijst van bedreigde Europese plantesoorten op initiatief van een werkgroep ad hoc van de Raad van Europa, waarin Mennema zitting had.

Maar eerst, wanneer één van de hierboven genoemde monografieën zal zijn voltooid, kan worden gesproken van een werkelijke bijdrage aan het onderzoek van de Europese flora.

Summary

The author gives a short historical survey of 150 years Rijksherbarium and makes mention of the current research, done by the 25 scientists of the institute. Furthermore he pays attention to the 25 years of existence of the department for the Netherlands (and European) flora, which was the subject of a separate paper in English (MENNEMA, 1979).

Literatuur

- BAS, C., R. VAN CREVEL, H. KLEIBRINK & J. MENNEMA, 1979. 150 jaar Rijksherbarium. Leiden.
- JANSEN, P. & W. H. WACHTER, 1938. In memoriam Dr. J. W. C. Goethart. Ned. Kruidk. Arch. 48, p. 89–91.
- KALKMAN, C., z.j. Verslag van de hoogleraar-directeur over het jaar 1977. Rijksherbarium, Leiden.
- KLOOS, A. W., z.j. De geschiedenis en betekenis van het Rijksherbarium. Universum, p. 659–663.
- MAAS GEESTERANUS, R. A., 1971. S. J. van Ooststroom vijfenzestig jaar. Gorteria 5 (7/10), p. 97–101.
- MENNEMA, J., 1979. The Rijksherbarium and its contribution to the research on the Netherlands and European flora. Blumea 25 (1), p. 115–119.
- ROMEIN, J. & A., 1977. Erflietters van onze beschaving, 12e druk. Amsterdam.
- STEENIS-KRUSEMAN, M. J. VAN, 1979. The collections of the Rijksherbarium. Blumea 25 (1), p. 29–55.
- WACHTER, W. H., 1947. De Nederlandsche Botanische Vereeniging 1845–1945. Ned. Kruidk. Arch. 55, p. 12–116.